

СРПСКА КЊИЖЕВНА ИСТОРИЈА КАО ОТВОРЕНА ПРИЧА

Ненад Николић, *Идентитет српске књижевности: прича о књижевно-историјској идеји*, Српска књижевна задруга – Партенон, Београд 2019

Потреба да се промишља о дефиницији и конститутивним елементима који сачињавају идентитет српске књижевности, потреба да се приповедно уобличи представа о српској књижевности како би се разрешила чворна места њеног трајања, попут питања односа народне, старе и нове књижевности, те остварила жудња за њеним јединством, манифестовала се у делима српских књижевних историчара – од Георгија Магарашевића до Јована Деретића. Њихова књижевноисторијска пракса сведочи не само о иманентној и контекстуалној комплексности српског књижевно стварања *per se* него и о неопходној вештини успостављања равнотеже тумачења естетског и контекстуалног, поседовању синтетичког дара те неминовног редуковања сазнајних потенцијала појединачног књижевно дела, способности да се одређено дело ситуира у целовитости књижевноисторијске приче и кроз њу проникне у заједничко осећање једног времена. Управо тежња ка сагледавању начина на који се питање идентитета српске књижевности формирало у српској књижевној историографији почива у темељу рецентне књиге Ненада Николића, овенчане Наградом „Никола Милошевић” за најбољу књигу у области теорије књижевности и уметности, естетике и филозофије, чије уводно поглавље, „Шта је српска књижевност?”, подједнако као и финално, „Идентитет српске књижевности: отворена прича”, апострофира за његово научно сагледавање српске књижевноисторијске делатности кључну мисао о појму идентитета. Разумевајући га као динамичну, варијабилну категорију која траје мењајући се, те уобличавајући идентитет српске књижевности као приповедни идентитет представљен изграђивањем заплета који обједињује раније међусобно несагласне судове о томе шта је српска књижевност и омогућава очување и идентитетских тврдњи десакрализујућег предзнака, оних које подразумевају различитост, Николић закључује:

Не треба очекивати да ће се одговор на питање шта је српска књижевност појавити као нека дефиниција, он може бити само смисаони ефекат књижевноисторијске приче о различитим дефинишућим идентитетским супстанцијализацијама које су своју потврду тражиле кроз књижевноисторијске приче.

Поглавље књиге „Заснивање националне књижевности” тематизује књижевноисторијска становишта тројице аутора – Георгија Магарашевића, Јована Суботића и Јована Ристића, чије невелике студије

оцртавају представу српске књижевности у светлу романтичарског концепта нације и књижевности. Први аутор наведене тријаде историју књижевности разумевао је као одгонетање начина на који се испољава оно што је постојано у духу нације, која је своју супстанцијалност испољила у Доситејевој фигури, матерњем језику што је, повезавши све слојеве друштва, обезбедио симболичку основу за постојање нације потврдивши да је дух народа управо у језику изражен. Премда сагласан у погледу позиције и значаја Доситејеве личности са Магарашевићем, Суботић је пак исказао другачије виђење народне поезије: за разлику од Магарашевића који се, оставивши по страни народну књижевност, усмерио ка језику као извору духа нације, Суботић је сведочио о могућности писања уметничке поезије на основу народне, те се отуда велики део Суботићевог прегледа српске књижевности бави народном поезијом као непосредним изразом природе српског народа. Ристићева концепција националне књижевности, заснована на категорији нације, хилијастичка и изразито исторична, остваривала се под егидом нације-државе као институционалног оквира националне књижевности. Његова књижевноисторијска мисао обухватала је, као што примећује Николић, како став да се национална црта новије српске књижевности манифестује у успешној асимилацији позајмица са запада и усвајању релевантних одлика народне поезије (какав је случај у стваралаштву Радичевића, Илића и Његоша), тако и специфичну визуру језика, његове динамичности, развојности и романтичарске мистичности евидентне у Суботићевој оцени *Српског рјечника* као дела које истовремено одражава реалан живот језика и кашњење спрам њега, због чега би међу редовима тог дела требало тражити „скривени ход језика”.

Књижевноисторијска сагледавања Стојана Новаковића, којима је посвећено поглавље „Стојан Новаковић: историја националне књижевности као народне”, премда се ослањају на романтичарско наслеђе Суботића и Ристића и њихово разумевање српске књижевности чији се темељ препознаје у народним умотворинама, од њих се ипак разликује јер Новаковић казује искључиво о народу (а не и нацији), стварајући утисак непрекинутог трајања народности као супстанције изражене управо у народној књижевности. За разлику од поменутих аутора којима питање супстанцијалности и институционалности није задавало тешкоће будући да су се бавили само српском књижевношћу од Доситеја, пред Новаковићем се, чиме Николић уједно оштроумно и прецизно наглашава линију дивергентности, указивао захтевнији задатак сплетен са питањем јединства српске књижевности које ће књижевну историографију пратити све до двадесетог века. Укључивши у своју *Историју српске књижевности* (прво издање 1867. године, а прерађена верзија 1871. године) и стару дубровачку књижевност и књижевност Срба католика и Хрвата након

1835. године, Новаковић је био принуђен да објасни не само шта повезује стару и нову српску књижевност него и да пронађе фибуле у погледу дубровачко-далматинске, хрватске и књижевности регионално одређених католика. Николић подједнако указује и на разлике између првог и другог издања Новаковићеве *Историје* (замењивање лингвистичког излагања филозофијом језика у традицији хердеровских идеја, као и пораст историографичности и тежње да се свака појава доведе у везу са својим временом или да јој се установе извори/парњаци); расветљава изразиту перспективизованост Доситејеве фигуре, која је зависила од потреба књижевноисторијске приче и њених заплета, и разлоге таквих версатилних визура (када је било потребно да у првом одељку књиге обележи преокрет од црквеношколске ка народној књижевности, Доситеј је фигурирао као тачка преокрета, лишена изразитијих недостатака који су пак на почетку другог одељка избили у први план, јер је требало представити преокрет који је донело Вуково стандардизовање народног језика као књижевног насупрот славеносербском). Новаковићева књижевноисторијска мисао одликује се и супстанцијалистичком увереношћу у истост народности, неопходном да би се српска књижевност изложила као целина, затим идејом напретка као просветителског наслеђа чији је исход романтичарски одређен – народна књижевност на народном језику, али и нарочитом противречношћу између, с једне стране, захтева за чистотом народних умотворина као темеља народне књижевности (супстанцијалистичко схватање) и уверености, с друге стране, да се до истог темеља може стићи и природним развојем старе књижевности (историјско посматрање прошлости).

Поводом круског питања постојања јединства српске књижевности и потенцијалног начина његовог представљања, Николић прати и књижевноисторијске мисли Јована Скерлића изражене у монографијама *Омладина и њена књижевност*, *Српска књижевност у XVIII веку* и *Историји нове српске књижевности*, врхунцу његовог синтетичког рада. Према да је наставио традицију поделе српске књижевности на стару и нову, али сада у радикализованом виду, свдећи стару српску средњовековну књижевност на калуђерску писменост, Скерлић је српску књижевност XVIII века институционализовао као важан део нове српске књижевности посматрајући је толико самостално да је изнео тезу о две традиције српске књижевности: доситејевској, утемељеној на рационалистичким, западњачким идејама, и вуковској, заснованој на романтичарским и уско националистичким погледима. Оба традицијске трасе уклопио је у идеју (тежња да истиче идеје потиче о његовог рационалистичко-позитивистичког опредељења) о току књижевности „реакцијом и развијањем”, у аксиом о еволуцији књижевности по законима наизменичности/ритмичности у којој Николић препознаје проблематично место:

...оно што је било несагласно традицији доситејевског рационализма схваћено је вредносно негативно, али је ради очувања идеје наизменичног/ритмичног развоја књижевности било неопходно да буде издвојено као преовлађујућа тенденција епохе.

Схвативши историју књижевности као спирално напредовање по принципу наизменичности, Скерлић и није могао Доситејеву личност сматрати изразом општијег и дуготрајнијег историјског процеса, него се његова појава разумевала као епохални прелом, зачетак приче о новој српској књижевности, радикално одвојеној од старе књижевности, која заправо није књижевност него писменост. Николић проницљиво запажа да се у оквирима Скерлићеве књижевноисторијске праксе успоставља противречан однос и спрам Доситејевих схватања и спрам старе књижевности. У првом случају, одбијањем да старој књижевности призна ишта више од писмености, искључивањем књижевности католичког дела српског народа, односно оних који су се сматрали Србима али су живели на простору који је обухватала хрватска национална идеја крајем XIX века, да би се најзад тако сужен опсег српске књижевности, сведен на књижевно стварање православних Срба, именовано доситејевском књижевношћу, која почива на просвећеном, а не конфесионалном језичком национализму, кључна је противречност Скерлићеве концепције српске националне књижевности. Узроке, сматра Николић, треба тражити у избегавању да се оно што је одређено као део хрватске књижевности на било који начин доведе у везу са српском књижевношћу услед високог степена хрватске осетљивости у том погледу и хрватског шовинизма у који се сам Скерлић уверио крајем XIX века приликом прославе Змајеве годишњице у Загребу. У другом случају, теза да српска средњовековна књижевност није могла имати утицаја на књижевност новог, световног доба стоји у несагласју са Скерлићевим увидима поводом Кипријана Рачанина, којег означава настављачем старије српске књижевне традиције у XVIII веку, или Захарије Орфелина као посредника између старије богословске и нове просветитељске књижевности. Овакве неподударности Николић перципира као Скерлићеве стратешке одлуке које претходе књижевноисторијском уобличавању, те оне нису показатељи насилног подешавања историје него сопственог књижевноисторијског мишљења у име закона наизменичности, чак и онда када то значи да књижевни историчар мора да напусти извесне пређашње концептуализације које је предочавао. Инсистирање на концепцији српске књижевности као националне књижевности на рачун запостављања питања естетике, затим витализам и рационализам, који се на приповедној равни историје књижевности манифестују као начело жеље/енергије приповедања, односно као рационалистички коментари који ту жељу ограничавају и усмеравају, али и релативизовање Вуковог дела и реформе у смислу одбијања

апсолутизације једног језичког облика, представљају подједнако значајне црте Скерлићеве књижевнoисторијске делатности.

Николићева научна пажња усмерена је и ка *Прељеду српске књижевности* Павла Поповића, који, обухватајући народну, стару и дубровачку књижевност као засебне целине, без утврђивања њихових међусобних веза, протиче у знаку синтетичности, већ насловом сугерисане сажетости која, премда није дозволила простор за експликацију поступка оцењивања дела, као ни за дијалoшка, полемичка разматрања навођених мишљења других писаца и проучавалаца, ипак јесте сугерисала присуство специфичне двојности – тежње ка спонтаном херменеутичком увиду и захтева за научношћу у духу позитивистичке објективности. Поповић се у овом делу приклањао принципима систематизације по родовима и хронолошком приказу дела унутар тих родова укрштајући ове приступе у поглављу о дубровачкој књижевности, које је најопширније и најреlevantније с аспекта новине што је у српску културу уводи. За разлику од поглавља о старој књижевности, које је претендовало да оно што се сматрало пољем филолошког проучавања дефинише с обзиром на савремене приступе књижевности, или поглавља о народној књижевности, које је систематизовало знања из ове области, поглавље о дубровачкој књижевности подразумевало је утемељивање ове књижевности као конститутивног елемента српске књижевности, док је напомена „К другом издању” о томе да се дубровачка књижевност може разумевати као део српске традиције исто онолико колико и хрватске недвосмислено указивала на проблематичност српско-хрватских односа, коју је Поповић оваквом тврђом настојао да учини мање видљивом. Отуда Николић закључује да књижевни историчар „није искористио могућност да баш на темељу своје уверености да је дубровачка књижевност и српска и хрватска преко ње као заједничке традиције створи појам југословенске књижевности као компаративни појам који би истовремено уважавао и сличности и разлике, као и оцртавање подручја сукоба”.

Управо то питање односа српске и хрватске књижевности, које је у XIX веку решавано чињеницом да су Хрвати тридесетих година XIX века прихватили српски језик за свој књижевни језик укључујући тиме сопствено књижевно стварање у оквир српске књижевности, да би касније наступило хрватско ограђивање од српског утицаја и одбацивање српског имена заједничког језика, налазило се у средишту појма југословенске књижевности. Поглавље „Југословенска књижевност: од пансрпства до самопорицања” најпре осветљава пансрпско становиште Стојана Новаковића, који, сматрајући да су Хрвати племе српског народа, прецизно описује тренутак преласка са кајкавског/хрватског језика на српски/штокавски услед политичке условљености мађарским притиском, којем Хрвати сами нису могли да се одупру (али и због тзв. „разглашености имена српског”). Новаковићевом етно-симболичком схватању о имену

српском као другом имену истог народа супротстављала се концепција политичког народа коју је заговарао Ватрослав Јагић, инспирисана мађарском сталешком политиком с краја XVIII века и аналогijом која би се могла извући на основу девизе да на тлу Мађарске може да постоји само један, мађарски народ. Иако су и Новаковић и Јагић временом ублажавали своје тврдње – први тактички, верујући да се избегавањима честог помињања српског имена приближава остварењу српско-хрватског јединства у оквиру српске нације, а други декларативно, у намери да се хрватско становиште учини мање видљивим да би деловало ефикасније – Новаковић је најзад, прихватајући Јагићева попуштања без икакве резерве, у критичкој студији поводом ненасловљеног уводног текста Армина Павића штампаног у склопу његовог избора *Народних њјесама о боју на Косову 1389* оспорио тврдњу из своје *Историје* рекавши да ма колико да је српска и хрватска веза тесна, она никада није била толика да би српско и хрватско могло бити синонимно. Упркос тој свести, Новаковић, који је заменио пансрпско становиште југословенством, и српска културна политика наставили су да инсистирају на српско-хрватском јединству подређујући тиме историјске темеље српског становишта оптимистичкој визији југословенства, „што је омогућило да се хрватска идеја распростре широм штокавског говорног подручја, осим код православних Срба”.

Српско-хрватско јединство подједнако је фигурирало и као Скерлићев идеал: у свом рационалистичком заносу, посматрајући конфесије уско, те прокламујући повратак Доситејевим идејама, визију југословенства као секуларног национализма Скерлић је поистоветио са југословенством које је код Хрвата било под пресудним утицајем такозваног либералног католицизма, „заборављајући да су за Доситеја сви које је уједињавао у свом рационалном и интелигентном патриотизму, следбеници грчке и следбеници латинске цркве, били Срби”. Николић луцидно запажа да Скерлић, који је толико веровао у будуће југословенско јединство, у својим књижевноисторијским синтезама, писаним искључиво са српског, православног становишта, није оставио траг тог јединства, нити је, залажући се за доситејевске идеје, верску толеранцију и језички национализам, учинио икакав корак ка интеграцији дубровачке књижевности или регионалних књижевности; све је било подређено његовој југословенској хилијастичкој визији.

Павле Поповић, који је од неповерења према Хрватима и залагања за српску ствар прешао на југословенско становиште, написао је *Југословенску књижевност* 1918. године, хитро објављену због подређености идеологији југословенског интегралитета која је била у основи државне политике; условљеност политичком актуелношћу довела је до тога да је однос према књижевној прошлости неизбежно усмеравао тако да су у њој само тражени и истицани елементи који су могли одговорити захтеву актуелног стања, те су неретко као доминантне особине истицана својства

за одређена дела споредна, али значајна за појам југословенске књижевности. Тиме су по страни остали, сматра Николић, најзначајнији српски ствараоци XVIII века Захарија Орфелин и Јован Рајић, само зато што се појединим својим акатоличким делима нису уклапали у југословенску књижевност; тиме је подједнако имплицирана и кључна последица, јер ако се неке од

...најособенијих појава српске књижевности заборављају а језик лишава националног имена, онда је темељни услов јединства југословенске књижевности било укидање српске књижевности и њених битних традиција: припадност византијском културном кругу када је реч о старој књижевности, везаност за Русију у XVIII веку, те важност народне књижевности после Вука.

Најзад, Јован Деретић истакао је два различита становишта о југословенској књижевности: једно, по којем југословенска литература постоји, а поједине књижевности народа и народности само су њени делови, и друго, које је временом превладало и по којем југословенска књижевност не постоји, већ постоје националне литературе са могућношћу остваривања различитих међусобних односа. Ти односи ипак искључују двоструке или вишеструке припадности, нарочито у случају дубровачке књижевности, која је проглашена делом хрватске књижевности и чије је укључивање у српску традицију сматрано политичким прекршајем; отуда Деретић одустаје од њеног увођења у своју прву *Историју*, док јој је у другој посветио само кратко поглавље „Поглед на старију штокавску књижевност”, дајући, како Николић оцењује, најуравнотеженији опис дубровачке књижевности у времену после распада СФРЈ: она је „по својим историјским и филолошким коренима српска, по свом идентитету словинска, као књижевноисторијска формација далматинска, а по основном правцу свог каснијег деловања претежно, мада не искључиво, хрватска”.

У поглављу „Милорад Павић: противисторија” Николићева студија се усмерава на књижевноисторијску мисао овог аутора чија књига *Рађање нове српске књижевности: историја српске књижевности барока, класицизма и ѓредромантизма*, синтетично представљајући српску књижевност XVII, XVIII и XIX века, пледира за стварање нове књижевне периодизације извршене према књижевним стиливима, формама, поступцима и жанровима, а не спрам просветитељских, философских, језичких и других премиса на којима су се заснивале раније периодизације српске књижевности. Одупирући се утврђивању вредности српске књижевности према Вуку као оријентир, али и Скерлићевим књижевноисторијским схватањима, нарочито наглашавању идеја у књижевности, Павићева наглашено естетска представа о вредностима српске књижевности изграђивала се кроз отпор ономе што је препознавао као доминантну

струју српске књижевне историографије, те његов књижевноисторијски подухват Николић одређује као противисторију српске књижевности, која тим одбијањем уврежене књижевноисторијске традиције наликује *Новој историји француске књижевности* Дениса Холијера. Имајући на уму Павићев захтев за тражењем стилских и формалних веза међу различитим раздобљима српске књижевности, Николић запажа и слабости оваквог приступа: с једне стране, Павићево занемаривање особености и контекста епоха науштрб успостављања литерарних веза и интегралистичке књижевноисторијске приче, која се целовитошћу ипак не одликује јер не обухвата стару књижевност нити дела након предромантизма него их посредно подразумева, док, с друге стране, у начину на који Павић представља данашњи књижевни значај дела из прошлости аутор препознаје кривотворења (једно од њих описано у случају Павићевих ставова поводом песме „Кант о воспоминанији смрти” Јована Рајића) иницирана жељом да се модернизује српска књижевна прошлост. Отуда аутор студије закључује: „У целокупној историји српске књижевне историографије нема непозданијег историчара књижевности од Павића.” У изразито критичком маниру Николић сагледава и Павићеве ставове поводом српске књижевности барокног доба, указујући на недефинисаност појма барокног стила, опширне друштвеноисторијске екскурсе упркос прокламовању естетског критеријума, свођење естетског на формализам (видљиво у подели Орфелинове поезије на основу версификацијских начела, чиме се у сенци остављају остале особине Орфелинове поезије), као и преслободна тумачења или поткрепљивања тврдњи неразјашњеним, екстензивним цитатима чије порекло није назначено. Слабости Павићеве књижевноисторијске мисли Николић запажа и у сталним променама периодизацијских термина (сентиментализам, предромантизам), недовољно прецизно дефинисаној одредници романтизма, неразликовању типова осећајности у сентиментализму и романтизму (показано на примеру Павићевог сагледавања мотива мртве драге код Пачића и Костића), што је свеукупно резултовало Николићевим судом о неразаберивости Павићеве књижевноисторијске систематизације.

Поглавље „Јован Деретић: потрага за јединством – између геометризма и приповедности” расветљава Деретићев књижевноисторијско-поетички лук сачињен од прве *Историје српске књижевности*, дела *Пути српске књижевности: иденитијет, зранице, шезње, Поешике српске књижевности* и друге *Историје српске књижевности*, којима су оцртани најважнији проблеми традиције српске књижевне историографије, преломљени кроз питање јединства српске књижевности. Општа схватања природе књижевности, историје и нације Јована Деретића, књижевног историчара који је, према Николићевом мишљењу, упркос појединим проблематичним местима у својим делима, ипак најподробније и најопширније разматрао српску књижевност, изразито су објективистичка,

па је потреба за јединственом, интерпретативном књижевноисторијском причом која успоставља идентитет српске књижевности стално била подређена идеји о откривању дубинске структуре српске књижевности, намери да се видљивим учини оно што је скривеном виду одувек присутно. Деретићеве књижевноисторијске поставке ослањају се како на тезу о постојању два упоредна схватања националне књижевности – она постоји кроз институционализовану књижевноисторијску причу, што упућује на Деретићеву модерну свест, али и као увек присутан ентитет, што је концепт близак романтичарском схватању националне књижевности – тако и на начело дијадности, концепт по којем све што се налази између полова поседује статус међупозиције делујући као исход „комбинаторике унутар затвореног система”. Указујући на нејединствени критеријум периодизације у првој, а нарочито другој *Историји српске књижевности*, Николић акрибично расветљава и коментарише својства Деретићевих ставова изнетих поводом сваког појединачног периода српске књижевности: од старе српске књижевности, стварања у доба турске владавине, погледа на старију штокавску књижевност, народне књижевности, преко нове књижевности и у оквиру ње просветитељства и барока, класицизма и предромантизма, романтизма (чије схватање ревидира у другој *Историји*, те он није само прихватање хердеровске идеје о народном духу него и испољавање романтичарске индивидуалности и субјективизма) и реализма па све до модерне, авангарде и нових реализама, као и књижевности друге половине XX века. Николић истовремено расветљава и друге специфичности Деретићеве књижевноисторијске мисли, попут њене изразите историчности, статуса Стеријине поезије, разлога за немогућност прихватања романтичарске ироније или позних дела Црњанског, уједначавање ранга Црњанског и Андрића извршено у другој *Историји*, али и предности које спрам Павићеве књижевноисторијске рефлексије остварује Деретићева књижевноисторијска активност.

Праћење историје српских књижевноисторијских идеја показало је не само на који начин су се разликовали концепти идентитета српске књижевности у делима тематизованих аутора, њихове мисли о њеним границама, развоју и вредности, него је и открило кохезивне тачке њиховог промишљања, попут романтичарске представе о супстанционалности српске националне књижевности, коју је Деретић бранио модерном методологијом, док су књижевноисторијске концептуализације Јована Скерлића и Поповића претендовале да је десакрализују. Детаљним сагледавањем дела српских књижевних историчара, аргументовањем и указивањем на слаба места и противречности у њиховим излагањима, те грађењем простора за нова сагледавања и проблематизовања српске књижевноисторијске праксе, означајући истовремено и гипкост приповедног представљања књижевне прошлости као кључну особину неког будућег, постмодерног историчара књижевности, Николићева књига

показује како српска књижевна историја траје кроз преиспитивања сложених представа насталих укрштањем различитих перспектива које, дистанцирајући се од било какве дефинисаности и коначности, обезбеђују преосмишљавање, богаћење и поновно књижевноисторијско приповедање, истинитије постојање српске књижевне историје као отворене приче.

Мср Виолеџа Р. МИТРОВИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Докторске студије
viomitrovic@gmail.com